

1911 İnan Meşrutiyet Hareketinde Osmanlı Et-kisi (doktora tezi, 2010), MÜ Ortaođu Arařtirma-ları Enstitüsü; Ali Rızâ Cevâdzâde, "Mevzî-i Fu-kağâ-yı Şîfa der Kıbâl-ı Temeddün-i Ğarb bâ Te-kîd ber Mağta'-ı Nehdat-i Tenbâkû tâ Meşrutî-yet", *Faşnâme-i 'İlmî, Pejûheşi Mütâla'ât-i İn-kilâb-ı İslâmî*, sy. 49, Tahran 1388 hş., s. 141-162.

RIZA KURTULUŞ

□ FIKİH. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İslâm dünyasında tütün mâmullerini kullanma alışkanlığının yaygınlaşmasıyla birlikte tütün kullanımının dinî ve hukukî hükümleri konusunda âlimler arasında etkileri günümüze kadar süren yoğun tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmalar, özellikle taklidin hâkim olduğu ileri sürülen bir dönemde fikhî düşünceye belli bir canlılık getirmiş, gerek usul gerek fûrû açısından birçok kavramın yeniden ele alınmasına yol açmıştır.

Dinî Hükümü. Konuyla ilgilenen âlimlerin öncelikle, müctehidin bulunmadığını ve daha evvelki müctehidlerin görüşlerinin taklit edilmesinin savunulduğu bir dönemde hakkında âyet, hadis veya seلفتen bir görüşün mevcut olmadığı bir hususta hangi delil ve yöntemle nasıl hüküm verileceği konusunu tartışmak ve ardından tütün kullanımının dinî hükmüne dair görüşlerini fikhin geleneksel metodolojisi ve kavramları çerçevesinde delillendirmek durumunda kaldıkları görülür. Tütün kullanımını hakkında hüküm vermemeyi (tevakkuף) tercih edenler bir yana görüş bildiren âlimler temelde tütünü mubah, mekruh ve haram kabul edenler şeklinde üç gruba ayrılabilir. Ancak tartışma esas itibarıyla haram ve mubah sayanlar arasında cereyan etmiştir.

a) Tütünün mubahlığını savunanlara göre mubahlığın en önemli delili haram veya mekruh olduğuna dair âyet veya hadisin bulunmamasıdır. Yenilip içilenlerden hakkında açık bir nassın sevk edilmediği maddeler aslı mubahlık ilkesine tâbidir (el-En'âm 6/145; el-A'râf 7/32) ve tütün de böyledir. Tütünün haramlığını gerektirecek ölçüde pis olma, sarhoşluk verme, akli giderme, uyuşturma ve zarar verme özellikleri yoktur. Mubah mallar için yapılan harcamalar israf değildir. Bazı kimselere zarar verdiği, bazıları sarhoş ettiği kabul edilse bile bundan tütünün herkes için ve her durumda haram sayıldığı sonucu çıkarılamaz, sadece zarar görenler ve sarhoş olanlar için haram kabul edilir. Mubahlık taraftarı âlimler tütünün mutedil mi zaçlı kişiler için zararsız olduğunu, hatta bazı faydalarından söz edebileceğini ileri

sürerken bir kısım âlimler de tütün içmenin yaygınlığını göz önüne alarak müslümanlardan zorluğun giderilmesi, onların çoğunluğunun günahkâr olarak nitelenmemesi ve fitneye yol açılmaması gibi sebeplerle mubahlık hükmünü tercih etmişlerdir.

Tütünün pek çok hastalığa iyi geldiği iddiası da mubahlığı savunan âlimlerin dayanaklarından birini teşkil etmiştir. Nitekim tütünün Mağrib'de yayılmasına öncülük ettiği kaydedilen Şeyh Mansûr'un açıklamalarını özetleyen *Risâle fi menâfi'i devâ'in tusemmâ tebeğa* adlı anonim bir eserde, Dâre Kadısı Ebû Abdullah Muhammed el-Huceyl es-Sâidî'ye ait *Naẓm fi nef'i varaķı şeceretin müsemmâtin tebağ* adlı benzer içerikli bir manzumede (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1036, vr. 62^{a-b}; Üchûrî de bu manzumeyi nakleder, vr. 152^a-153^b) ve tütünün ateşli savunucularından Abdülğani b. İsmâil en-Nablusî'nin övgü dolu sözlerle naklettiği uzunca bir kasidesinde (eş-Şulh, vr. 87^a-88^b; Muhammed Tâlib İbnü'l-Hâc, II, 141-143) çeşitli faydaları sıralanmıştır. Mubahlığını savunan bu gibi eserlerde tütünün iyileştirdiği hastalıkların adı verilmiş, ayrıca birçok ilâve faydasının bulunduğu ileri sürülmüştür. Tütün kullanımının yayılmaya başladığı dönemlerde bu tür iddiaların dikkate alınmasında Batılı hekimlerden aktarılan görüşlerin ve çevreden edinilen bilgi ve gözlemlerin belli bir payından söz edilse de asıl tütün pazarını genişletmek isteyen tüccarların propagandalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira o dönemde Avrupa kıtasında tütünün birçok hastalığa iyi gelen bir ilâç şeklinde pazarlandığı bilinmektedir. Meselâ yeni keşfedilen Amerika kıtasına giderek orada bitkiler üzerinde araştırma yapan İspanyol hekimi Nicolás Monardes'in *Historia Medicinal de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales* adlı eserinin (Sevilla 1571) ikinci bölümünde tütün yaprağının otuz altı hastalığa iyi geldiği anlatılmaktadır ki kısa zamanda birçok Batı diline çevrilen bu bölüm, İbn Cânî el-İsrâîlî (Şa'bân b. İshak) adlı hekim tarafından bazı açıklama ve eleştirilerle birlikte Arapça'ya tercüme edilmiştir (tercümenin bir nüshası için bk. Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1581, vr. 166^a-169^a). Tütünün mubahlığını savunan ilk müelliflerden Üchûrî de (vr. 148^b-149^a) bu tercümeden yararlandığını açıkça belirtmektedir. Tütünün faydalarına dair verilen bilgiler Avrupa kaynaklı olduğundan Nablusî, Frenkler'in kendi memleketlerindeki tecrübelerine dayana-

rak söylediklerinin kabul edilebileceğini fikhî örnekler üzerinden izaha çalışmıştır (eş-Şulh, vr. 16^b-17^a). Tütünün mubahlığını savunanlar arasında Hanefîler'den Altıparmak Mehmed Efendi, Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi, Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, Abdülğani en-Nablusî, M. Mur-tazâ ez-Zebîdî, İbn Âbidîn (Muhammed Emîn), Abdülhay el-Leknevî; Mâlikîler'den Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, Nüreddin el-Üchûrî, Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, Ahmed b. Muhammed es-Sâvî; Şâfiîler'den Ebû'l-Vefâ el-Urzî, Şebrâmelîsî, Muhammed eş-Şevberî, İsmâil el-Aclûnî, Abdülkâdir b. Muhammed et-Taberî; Hanbelîler'den Mer'î b. Yûsuf ve Zeynüddin Abdülkâdir el-Harîrî ile Emîr es-San'ânî, Şev-kânî gibi âlimler bulunmaktadır.

Bu âlimlerin büyük çoğunluğu kendilerinin tütün kullanmadığını, içilmesini ve özellikle tiryakiliğini hoş karşılamadığını belirtmiş, tütünün helâl diye nitelendirilmesinin mekruh olarak nitelenmesine engel teşkil etmediğini söylemiştir. Tütün içmenin şer'î delillerle haramlığı ispat edilemeyeceği için mubah, kötü kokması ve içenlerin serkeş takımına benzemesi sebebiyle mekruh olduğunu söyleyen Leknevî kerahetle birlikte mubah sayıldığı şeklindeki görüşü orta yol diye nitelermiş ve kerahetsiz mubahlığını ileri sürenlerin görüşlerinin şâz ve geçersiz sayıldığını kaydetmiştir (*Tervihu'l-cinân*, II, 253, 308-309; ayrıca bk. Mer'î b. Yûsuf, s. 113-131). Öte yandan tütünün ilke yönünden mubahlığını savunanlar kullanım şeklinde haramlığını gerektirecek bir unsurun bulunmamasını da şart koşmuşlar ve umumiyetle bu şartlara riayet edilmediğine dikkat çekerek tütün kullanımının haramlıktan uzak kalmadığını ifade etmişlerdir. Dinî veya dünyevî kötü sonuçlar doğurması, meselâ kişinin ibadetlerini ve diğer görevlerini yerine getirmesine engel teşkil etmesi, idarenin koyduğu yasağa muhalefet, bedenî bir rahatsızlık, haddinden fazla içmekten dolayı zarar görme, şarap vb. haram bir maddeyle karıştırma gibi durumlarda tütün içmenin haram olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca etkilerinin kişilerin mizaçlarına göre değişebileceğini, bu sebeple tütünün beden ve ruh sağlığına zarar verdiği kişiler için az veya çok zarar veren miktarının ve kullanım şeklinin haram sayılacağını kaydetmişlerdir (Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 109; Muhammed Haccî, I, 249).

b) Tütünün haramlığını savunanlar, bir konu hakkında nas bulunmamasının o ko-

TÜTÜN

nuda hüküm verilemeyeceği anlamına gelmeyeceğini, bu tür meselelerin delâlet veya kıyas yoluyla nasların umumi mânaları kapsamında değerlendirilerek bir hükme varılabileceğini, aslı ibâha ilkesinin mutlak anlamda ele alınamayacağını, faydalı şeylerde mubahlık, zararlı şeylerde haramlık ilkesinin geçerli olacağını söylerler (Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *Mecâlisü'l-ibrâr*, s. 586; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 216). Bu prensiplerden hareketle tütünün özellikleri ve yol açtığı olumsuzluklar dikkate alınıp haramlığının gerekçeleri arasında bid'at olması, pis, zararlı, uyuşturucu, başlangıç aşamasında sarhoşluk verici, özellikle Hanefîler'e göre yararsız bir oyun ve eğlence sayılması, israfa sebebiyet vermesi, sultanlar tarafından yasaklanması sıralanmıştır. Söz konusu gerekçelerden her birinin haramlık için yeterli sayılacağını ileri süren bu âlimler tütün içmenin pis şeylerin kullanımını (el-A'râf 7/157), insanların kendilerini tehlikeye atmalarını (el-Bakara 2/195), israfı (el-A'râf 7/31; el-İsrâ 17/26-27), şarap gibi sarhoşluk verici maddeleri kullanmayı yasaklayan ve idarecilerin dinî kurallara aykırı olmayan emirlerine uyulmasını emreden (en-Nisâ 4/59) âyetlerle bid'atlardan sakınmayı emreden, soğan, sarımsak kokusu gibi başkalarını rahatsız eden şeyleri yemeyi, başkalarına zarar vermeyi ve uyuşturucu maddeleri kullanmayı meneden hadislerin (*Müsned*, VI, 309; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 5) genel anlamları kapsamına girdiği görüşündedir. Dolayısıyla tütünün ağız, elbiseyi, bedeni ve mekânı kokutması, dışleri çürütüp sarartması sebebiyle pis; bağımlılık yapması, bedeni gevşetip uyuşturması, insan sağlığına olumsuz etkileri ve kullanmayanları rahatsız etmesi yüzünden zararlı; dinî veya dünyevî bir faydasının görülmemesi sebebiyle israf; boş bir oyun ve eğlence olması, insanları Allah'ı zikirden ve namazdan alıkoyan, tiryakilik yüzünden oruçtan soğutan bir özellik taşıması bakımından kötü bir bid'at sayıldığı belirtilmiştir. Bir sünneti ortadan kaldıran yahut bir sünnetin hikmetine aykırı şekilde sonradan ortaya çıkan şeyler dinde kaçınılması gereken bid'atlar şeklinde nitelendirilir. Bu açıdan bakıldığında tütün kullanımının misvak kullanma (dışleri fırçalama), abdestte ağız ve burnu yıkama, güzel koku sürünme, kötü kokulu şeylerden uzak durma, bedeni, elbiseleri ve yaşanan mekânı temiz tutma gibi Hz. Peygamber'in çok önem verdiği hususlara aykırı sonuçlar doğuran bir davranış olduğu görülmek-

tedir (Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 124-125, 131-132).

Haramlığı savunanlar, tütünün faydaları bir yana zararlı bir madde sayıldığını ve insan sağlığını zararlı şeylerden korumanın farz kılınması sebebiyle bu zararlı maddeyi kullanmanın da haram olacağını ifade etmişler, bu zararları kendi zamanlarına göre tıbbî yönden açıklamaya çalışmışlardır (*a.g.e.*, s. 116-117). Meselâ tütünün damarların tıkanmasına, kansere, felce, körlüğe, baş dönmesine, adale ve sinirlerin gevşemesine yol açması, ciğerlere zarar vermesi gibi etkilerini sıralamışlar (tütünün zararlarına dair geniş bir derleme için bk. *a.g.e.*, s. 38-55), bu zararlar-dan bazılarının görülmemesi veya ortaya çıkmamasının onun haramlığını engellemeyeceğini belirtmişlerdir (*a.g.e.*, s. 212). Bununla birlikte akla veya bedene zarar vermeyen miktarın haram olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır (Muhammed Tâlib İbnü'l-Hâc, II, 141; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 79-81, 90-91, 210, 211; krş. M. Ali b. Hüseyin, I, 217). Ayrıca tütünün bazı hastalıklara iyi geldiği kanaati uzman hekimlerce onaylanır ve yerini tutacak başka mubah bir ilaç bulunamazsa gerektiği kadar kullanılabilirliği, tiryakilerin kademeli şekilde terketmelerinin vâcip olacağı da ifade edilmiştir (Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 112-113, 117, 166-167; Alevî b. Ahmed es-Sekkâf, s. 137). Sultanların yasaklayıcı fermanları da özellikle bunların yürürlükte kaldığı dönemlerde tütünün haramlığına dair fetva veren âlimlerin dayanaklarından birini teşkil etmiştir. Zira fıkhîtaki genel anlayışa göre sultanın mubah sayılan bir şeyi kamu yararına emretmesi veya yasaklaması durumunda bunun yerine getirilmesi dinen de gerekli olur. Ancak bu âlimler tütünü diğer şer'î delillere istinaden haram kabul ettiğinden sultanın yasaklamasını bu konuda müstakil bir delil şeklinde kullanmaz (M. Fikhî el-Aynî, vr. 24^b; krş. Alevî b. Ahmed es-Sekkâf, s. 138-139). Tütünü haram sayanlar arasında Hanefîler'den Haskefî, Şürünbülâlî, Cerrâhî şeyhi İbrâhîm Efendi, Ahmed Akhisârî, Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi, İsmâil Hakkı Burselî, Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi, Muhammed Fikhî, Saçaklızâde Mehmed Efendi; Şâfiîler'den Sâlih b. Ömer el-Bulkinî, Abdülmelik el-İsâmî, Şehâbeddin el-Kalyûbî, Necmeddin el-Gazzî, İbn Al-lân, Hatîb eş-Şirbînî; Mâlikîler'den Ebû'l-Gays el-Kuşâşî el-Mağribî, İbn Ebû'n-Nâim el-Gassânî, Sâlim b. Muhammed es-Sen-

hûrî, Kâdî Muhammed et-Tinbüktî, İbrâhîm el-Lekânî, Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, Abdurrahman b. Abdülkâdir el-Fâsî, Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, Süleyman el-Füllânî ve Hanbelîler'den Abdullah b. Ahmed en-Necdî ile genelde Vehhâbîler sayılabilir. Tütünü Şam Hanefî müftüsü Abdurrahman el-İmâdî, Ebû Saîd el-Hâdimî ve Buhûtî gibi âlimler tahrimen mekruh, Mer'î b. Yûsuf, Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, İbn Âbidîn Muhammed Emîn, Mustafa es-Süyûtî gibi âlimler ise tenzihen mekruh kabul etmiştir.

Tütün kullanımının dinî yönüyle ilgili tartışmalar günlük hayatı yakından ilgilendirdiği ve kamuoyu da konuya farklı seviyelerde dahil olduğu için literatürde her iki görüşün gerekçelerini çoğaltmak amacıyla tartışmanın sınırlarının aşarak bilimsel bir değer taşımayan birçok açıklama ve rivayetin de ileri sürüldüğü görülür. Meselâ haramlık sebepleri arasında meleklerle eza verdiği, yangınlara yol açtığı, çoğunlukla kahvehanelerde yararsız işlerle uğraşanların boş oyun ve eğlencelerinden sayıldığı, tütüne verilen paranın yabancılara gittiği gibi hususlar zikredilmiş (İsmâil Rusûhî Ankaravî, vr. 3^b-5^a; Muhammed Tâlib İbnü'l-Hâc, II, 143; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 102, 131-146), tütünün haramlığına dair birçok hadis uydurulmuş (Leknevî, *el-Âsârü'l-merfû'a*, s. 15-16; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 259-261), bilhassa tasavvuf çevrelerinde haramlığını teyit sadedinde çeşitli menkibe ve rüyalara yer verilmiştir (örnekler için bk. Leknevî, *Zecr*, II, 323-325; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 237-242; krş. Ebû Saîd el-Hâdimî, *Berika*, II, 524). Benzer gerekçeleri mubahlığını savunanların eserlerinde de görmek mümkündür. Tütünün yayılmaya başladığı dönemlerde haramlığına dair bazı yanlış ve tuhaf gerekçelerin ileri sürülmesi, özellikle bu konuda hadisler uydurulması için ciddiyetine zarar vermiştir. Ayrıca idarenin zaman zaman ekonomik, sosyal ve siyasal sebeplerle tütünü yasaklaması tartışma zeminini menfi yönde etkilemiş ve meseleyi idareden memnun olmayanların istismarına açık hale getirmiştir.

Tütünün hükmüne dair her mezhepten ve meşrepten farklı kanaatlere sahip âlimler bulunduğu için bu konuda ileri sürülen görüşleri mezhep görüşü diye anlamamak, hatta mezheplere yapılan genel isnatları ihtiyatla karşılamak gerekir. Nitekim taraflar çoğunluğun görüşü konusunda birbirleriyle çelişen açıklamalar

yapmıştır. Ahmed b. Hâlid es-Selâvi fukaha ve sûfiyenin cumhurunun haramlığı savunduğunu belirtirken (*el-İstikşâ*, IX, 193) tütünün ilk yayılmaya başladığı dönemlerde bütün Mağrib ulemâsının ve Mısır'daki âlimlerin ekserisinin haramlığına fetva verdiğini, ancak daha sonraki Hanefîler'in tütünün yayıldığını görünce zamanla hükmü gevşettiklerini, zarar verici ve uyuşturucu özelliğinin sabit görülmediğini iddia ettiklerini söyleyen Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Mâlikî âlimlerinin belki 300'ü aşkın haramlık fetvası verdiğini ve kendisinin bunların pek çoğunu birkaç ciltte toplanmış halde gördüğünü kaydeder (*İ'lânü'l-hücce*, s. 162-163, 223-225, 226). Buna karşılık Üchûrî tütünün akli gidermeyen miktarının li-zâtihî haram olmadığına dört mezhebin ittifak ettiğini ileri sürer (*Çâyetü'l-beyân*, vr. 147^b). Mustafa es-Süyûtî ise dört mezhep mensupları arasında farklı görüşler bulunduğunu, Hanefî ve Şâfiîler'in çoğunluğunun mubah veya mekruh, Mâlikîler'in çoğunluğu ile Necidli Hanbelîler'in (Vehhâbîler) haram görüşünü benimsediğini belirtir (*Me'tâlib*, VI, 219). Tarafların sayısal üstünlükleri bağlamında bir çalışma yapılmamışsa da mevcut bibliyografik listeler ve görüşleri literatüre geçen âlimler dikkate alındığında her mezhepten tütünün haramlığını savunanların çoğunluğu teşkil ettiği söylenebilir.

Geçmiş yüzyıllarda tütün kullanımının dinî hükmü konusunda açıklamalarda bulunan İslâm âlimlerinin görüş ayrılıklarının esasen o dönemdeki geçerli bilgilerden hareket etmelerinden ve tütünün insan sağlığına etkisi konusunda yeterli tıbbî bilgiye sahip bulunmamlarından kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim mubahlığını savunanlar, "Bir şeyin zararı sabit olmadıkça eşyada aslolan ibâhâdır" kaidesince fetva vermişlerdir. Ancak ilk zamanlarda bazı âlimlerin maddelerin özelliklerini, fayda ve zararlarını bilmenin bir fıkıh meselesi sayılmadığına vurgu yaparak tütünün faydasız ve zararlı olması halinde haramlığına, faydalı bir şey olması halinde helâllığına hüküm vermek gerektiğini belirttikleri de kaydedilmelidir (Muhammed Haccî, I, 265). Bu bakımdan mubahlığını veya haramlığını savunan pek çok âlim, tütün yaprağının özellikleri ve içenler üzerindeki etkileri hakkında uzman hekimlere müracaat etmenin lüzumundan bahsetmiş, meselâ haramlığını ileri sürenlerden İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, uzman bir hekimin tütünün kesinlikle za-

rarlı olmadığını söylemesi ve haramlığına sebep teşkil edecek hâricî etkenler bulunmaması halinde içmenin câiz kabul edileceğini belirtirken (*Naşihatü'l-ihvân*, s. 67) mubahlığını savunanlardan Muhyiddin Ahmed el-Cezerî de tütünün sırf zarar verdiği tesbit edilirse haramlığına fetva verilebileceğini belirtmiştir.

Tütünün insan sağlığına verdiği zararların bilimsel yöntemlerle tesbit edilemediği dönemlerde bu konuda farklı kanaatlere ulaşılması tabiidir. Ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren tıpta sellüler patoloji metodunun kullanılmaya başlanmasıyla birlikte tütünün başta nikotin olmak üzere zehirli birçok kimyasal madde içerdiği kesin biçimde ortaya konmuş, insan sağlığı üzerindeki etkileri ve yol açtığı hastalıklar konusunda daha kesin bilgilere ulaşılmıştır. Bu bakımdan aralarında Reşid Rızâ ve Muhammed Haseneyn Mahlûf gibi, kişinin kendisine veya başkalarına zarar vermemesi halinde helâl olacağını söyleyen âlimler bulunsada Ali b. Abdülvehhâb, Muhammed et-Tarâbişî, Mübârekpûrî, Mahmûd Hattâb es-Sübki, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî ve Ezher şeyhi Mahmûd Şeltût gibi modern dönemde yetişmiş âlimler bugün artık haram hükmünün verilmesi gerektiği görüşündedir. Ayrıca tütünün insan sağlığına verdiği zararların henüz ortaya konmadığı bir dönemde mubahlığını savunanların görüşlerini bugün sürdürmenin yanlışta ısrar anlamına geleceği ve içen kişinin günahını düşürmeyeceği ifade edilmiştir.

Diğer Hükümler. Literatürde tütün içmenin dinî hükmünün yanı sıra tütün ziraatı ve ticaretinin meşruiyeti, tedavi için kullanılmasının cevazı, içmenin oruca etkisi, tütün tiryakisi imamın arkasında namaz kılmanın hükmü, kadının tütün masraflarının kocasının nafaka sorumluluğuna dahil olup olmaması gibi konuların da yer yer tartışıldığı görülür. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi (Sağır Mehmed Efendi, vr. 13^b) ve Şâfiîler'den Şebrâmellisî gibi âlimler istisna edilirse dört mezhep ulemâsının büyük çoğunluğu tütün içmenin bir tür beslenme sayıldığı için orucu bozacağını ifade etmiştir (İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, s. 57-58, 98; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 148, 235). Orucu bozan beslenmeyi "insan tabiatı meyiletme de bedene faydası olan şey" diye yorumlayanlara göre sadece kaza gerekirken "insan tabiatının meylettığı ve kendisiyle mide şehvetinin giderildiği şey" olarak yorumlayanlara göre ise aynı zamanda kefare-

de gerekir (Leknevî, *Tervihu'l-cenân*, II, 261; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 209). Leknevî, kendi döneminde bazı kişilerin tütün içmenin orucu bozmayacağını söylemeleri üzerine *Zecrû erbâbi'r-reyyân* adlı bir eser yazarak konuyu genişçe ele almış ve onların görüşünü reddetmiştir.

Mubahlığını savunanlar dahil âlimler tütün içerken besleme çekmenin, Kur'an okurken veya camide iken tütün içmenin saygısızlık olacağı gerekçesiyle tahrimen mekruh kabul edildiğini belirtmiş (Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, IV, 227), çiğ soğan ve sarımsak yiyeceklerin mescidlere gelip insanların rahatsız etmemesi emreden hadisi (Buhârî, "Ezân", 160; Müslim, "Mesâcid", 73-74) dikkate alarak rahatsız edici kokusu sebebiyle içenlerin koku devam ettiği müddetçe cami ve mescidlerden uzak durmalarını tavsiye etmiştir (Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 25). Hatâ Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî ve Receb Efendi gibi, tütün içenlerin camiden zorla çıkarılması gerektiğini söyleyenler de vardır (*Mecâlisü'l-ibrâr*, s. 584, 592; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 215, 218). Nablusî'nin cemaatin çoğunluğunun tütün kokusuna alışkın olması durumunda tiryakilerin mescidlerden menedilemeyeceği görüşüne karşı çıkan Leknevî de caydırıcı olması için onların mescidlerden menedilmesini doğru bulur (*Zecr*, II, 322-323). Âlimler bilhassa Kur'an okunan mahallerde, ibadethanelerde, insanların toplu halde buldukları meclislerde, çarşı ve pazarlarda, yollarda tütün içilmesini de ağır biçimde kınamışlardır.

Tütünün alım satımı konusundaki görüş ayrılığı, bir malın alım satımına konu olabilmesi için dinen yararlanılabilen (mütekavim) bir mal olması şartından kaynaklanmaktadır. Tütünün içilmesini haram sayanlar bu şartı dikkate alıp alım satımının da haram olacağını (Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 233), ancak içme dışında faydalı bir alanda kullanmak üzere alım satımının câiz sayılacağını ifade etmişlerdir. Mubahlığını savunan bazı Şâfiî âlimleriyle mekruh olduğunu söyleyen Hanbelîler'den Buhûtî, kocanın tiryaki olan karısının tütün masraflarını karşılamasının nafaka hakları kapsamında yer aldığını ileri sürerken (Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, IV, 226; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 169; Mustafa es-Süyûtî, VI, 217) Hanefîler'den İsmâil b. Abdülganî en-Nablusî'ye göre ağız kötü koktuğu için tütün içmeyen kocanın karısının içmesini engelleme hakkı (İbn Âbidîn, VI, 459; Mu-

TÜTÜN

hammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 209), Mâlikîler'den Fas Kadısı İbn Ebû'n-Naîm el-Gassânî'ye göre ise kadının tütün içen kocasından ayrılmayı talep etme hakkı vardır (Muhammed Haccî, I, 260). Şam Hanefî müftüsü Abdurrahman el-İmâdî ısrarla tütün içen kimsenin arkasında namaz kılmanın tahrîmen mekruh olduğunu söylemiş (Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 140, 208, 214) ve pis sayıldığı için üzerinde tütün bulundurmanın namazın sıhhatine engel teşkil edeceği şeklinde bir görüş ileri sürülmüşse de âlimlerin çoğunluğu buna katılmamış, tütün kullanımının imamlığın veya namazın sıhhatine zarar vermeyeceğini söylemiştir (Vezzânî, I, 100, 104-105).

Tütün Yasağı. Çeşitli dönemlerde tütünün kullanımının, ziraat ve ticaretinin yasaklandığı, meselâ Osmanlılar'da I. Ahmed ve IV. Murad devirlerinde tütün için fermanların çıkarıldığı, yasağın Mısır ve Şam gibi Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerde de uygulandığı, idarecilerin çarşı pazarları kontrol ettikleri ve ele geçirilen pek çok tütünün yakılıp içenlere idama varan cezaların verildiği bilinmektedir. Abdülganî en-Nablusî bu sert tedbirleri şiddetle kınarken (*eş-Sulh*, vr. 35^b-36^a) Lekânî bundan dolayı idarecilere dua etmektedir (*Naşihatü'l-İhvân*, s. 85-86; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 163-165). Sultanların yasaklama kararı üzerinde Hocazâde Mehmed Efendi, Hocazâde Esad Efendi, Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi, Ahîzâde Hüseyin Efendi gibi şeyhülislâmlarla Kadızâde Mehmed Efendi ve Nakîbüleşraf Şeyhî Mehmed Efendi gibi Osmanlı âlimlerinin tütünün haramlığına dair fetvalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sultan İbrâhim'in tahta geçmesiyle birlikte Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi'den fetva alınarak tütün kullanımı serbest bırakılmış, ancak daha sonra bazı dönemlerde yine kısmî yasaklamalar getirilmiştir. I. Mahmud döneminde caddelerde, dükkanlarda ve evlerin kapılarında tütün içmenin (Cebertî, I, 228), III. Osman devrinde çarşı pazarda tütün çubuğu ile gezmenin yasaklandığı, gizlice ve edebiyetle içmenin ise yasak kapsamında olmadığı bilinmektedir. Kuzey Afrika'da özellikle Fas'ta Sa'dîler'den Ahmed el-Mansûr döneminden başlamak üzere sultanların tütünle mücadelelerinin yakın zamanlara kadar sürdüğü (Selâvî, IX, 192-199; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 122, 160, 162; Hasan el-Yûbî, s. 331-337), Yemen'de ise XVII. yüzyılın ilk yarısında ünlü sûfilere

İbnü's-Sekkâf el-Aynâtî'nin gayretleriyle yasak ilân edildiği belirtilmektedir (Muhîbî, II, 80). Vehhâbîler Medine'yi ve ardından Mekke'yi ele geçirdiklerinde sokaklarda tütün ve nargile içilmesini yasaklamışlardır (Cebertî, III, 91, 189). Bir yanda sultanlar fermanlarında şeyhülislâm fetvalarına atıfta bulunurken diğer yanda şeyhülislâmlar da fermanlara atıfta bulunmuş, sultanlar tütün hakkında farklı kararlar verdiklerinde âlimlerden destek fetvaları almakta bir güçlük karşılaşmamışlardır. Ancak tütün içenlere ulemânın sadece ta'zîr cezası verilebileceğini söylemesine karşılık bazı sultanlar suçluları siyaseten katil kapsamında ağır şekilde cezalandırmışlardır. I. Ahmed döneminde Mısır'da ele geçirilen tütünler yakılmış ve içen bazı kimseler idam edilmiş (İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, s. 85-86; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 163), kaynaklar bu konuda en sert uygulamanın IV. Murad döneminde yapıldığını ve bu suçtan dolayı pek çok kimsenin idamla cezalandırıldığını kaydetmiştir.

Mühimme defterlerinden anlaşıldığına göre tütün yasağının arkasında yalnızca dinî sebepler bulunmamaktadır. Hükümdarlar tütün içmenin halka ve saray hazinesine sosyal ve ekonomik etkileriyle de ilgilenmişlerdir. Tütünün Osmanlı topraklarına girme aşamasında I. Ahmed zamanında çıkarılan bir fermanla bal mumu üreten çiftçilerin tütün ekimi yapmaya başladıkları ve bunun sarayda çok kullanılan bal mumunun fiyatının yükselmesine sebep olarak hazineye zarar verdiği ifade edilmektedir. IV. Murad'ın da ülkede bozulan asayişin temin etmek amacıyla tütün içenleri cezalandırma bahanesini kullandığı anlaşılmaktadır. Ancak aynı yüzyılın ortalarında yasağın tütün tüketimini engelleyememesi ve muhtemelen tütünden alınacak vergilerin açık veren devlet hazinesine gelir sağladığı öneminin kavranması üzerine bazı âlimlerin muhalefetine rağmen yasak kaldırılmıştır. Bununla birlikte ulemâ arasında tütünle ilgili tartışmalar önemini her devirde korumuş, tütün kullanımı aleyhine veya lehine fetvalar verilirip risâleler kaleme alınmış, bu konudaki belgeler ve çalışmalar zengin bir literatür oluşturmuştur (ilgili eserler için bk. Ahlwardt, V, 51-54; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, s. 147-160; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, s. 93-108; Abdullah b. Muhammed el-Habeşî, I, 513-515).

Zamanımızda sigaranın ve diğer tütün mâmullerinin kullanımının dinî hükmü hâlâ güncelliğini koruyan bir tartışma alanı olup birçok kitap, makale ve fetvaya konu teşkil etmektedir. Daha da önemlisi günümüzde, tütün ekim ve ticaretinden sigara üretim ve pazarlamasına kadar geniş bir sahayı kontrol eden, ülke siyasetinden uluslar arası ilişkilere kadar birçok alanı etkileyebilen güçte bir sigara sektörü ortaya çıkmış, buna karşılık da fert, toplum ve devlet olarak sigarayla mücadelede eskiye oranla daha güçlü ve kararlı bir bilinç oluşmuştur. Modern toplumlarda sigaranın zararlı etkilerinden bireyi ve çevresini koruma, sigara alışkanlığını önleme, sigarasız hayat konusunda sivil ve resmî inisiyatifin devreye girmesi, kapalı alanlarda sigara içilmesinden sigara ve diğer tütün mâmullerinin reklam ve satışına kadar bu alanda getirilen bir dizi kısıtlama, açılan kampanyalar, adı geçen uluslar arası sigara sektörüne karşı güçlü bir blok teşkil etmekte, sigarayla mücadeleyi kapsamlı ve kalıcı bir ivmeye kavuşturmuş görünmektedir. Bütün bu gelişmelerin yanında tıbbın ve diğer ilimlerin sigaranın insan ve toplum sağlığına verdiği zararlar konusunda ortaya koyduğu açık bilimsel veriler, öyle anlaşıyor ki önümüzdeki dönemde sigaranın ve diğer tütün mâmullerinin dinî hükmüne dair tartışmaların esaslı biçimde etkileyecek ve tartışmaların daha sağlam bir zeminde cereyan etmesine imkân hazırlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsne'd, VI, 309; Mer'î b. Yûsuf, *Tahkîku'l-burhân fi şe'ni'd-duhân ellezi yeshrabühü'n-nâsü'l-ân*, Beyrut 1421/2000; Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ*, DİB İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 157, I, vr. 7^a, 63^a, 65^a, 68^a, 69^a, 71^a, 72^a, 226^a; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Keffü'l-lisân 'an hükmi'd-duhân*, TSMK, Mehmed Reşad, nr. 190; İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *Naşihatü'l-İhvân bi'ttinâbi'd-duhân* (nşr. Ahmed Mahmûd Âlü Mahmûd), Mena'me (Bahreyn) 1993; Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *Mecâlisü'l-ibrâr ve mesâlikü'l-aşyâr*, Delhi 1283/1866, s. 209-215, 584-593; a.mlf., *Against Smoking: An Ottoman Manifesto* (nşr. ve trc. Yahya Michot), Markfield-Leicestershire 2010; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed et-Temennârtî, *el-Fevâ'idü'l-cemme fi isnâdi 'ulûmi'l-ümme* (nşr. Muhammed b. Abdullah er-Rûdânî el-İdrîsî – Yezîd er-Râzî), Dârülbeyzâ 1420/1999, s. 476-503; Sağır Mehmed Efendi, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1067, vr. 13^b; Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2056, vr. 3^a, 10^a, 343^a; Mehmed Bahâî, *Mecmû'a*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 587, vr. 163^{a-b}; Üchürî, *Çâyetü'l-beyân li-hilli şürbi mâ lâ yûğayyibü'l-akle mine'd-duhân*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2154, vr. 143^b-153^b; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak: İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü* (s.nşr. Süleyman Ulu-

dağ – Mustafa Kara), İstanbul 1981, s. 63-72; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr* (İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* [Kahire] içinde), VI, 459-461; Berzenci, *İl-hâmü's-şavâb li-ülî'l-elbâb*, Millî Ktp., nr. A6758, vr. 155^b-157^a; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eşer*, II, 80; Mehmed Nazmî Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat-Halvetilik Örneği-Hediyyetü'l-lhûân* (haz. Osman Türer), İstanbul 2005, s. 563-564; Abdül-ganî b. İsmâil en-Nablusî, *eş-Şulh beyne'l-ihvân fi hükmi ibâhati'd-duhân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1886; M. Fikhî el-Aynî, *Risâle fi'd-duhân ve'l-kahe*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6400, vr. 21^a-25^a; Muhyiddin Ahmed b. Muhyiddin el-Kürdî el-Cezerî, *Risâle fi şürbi'd-duhân*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2144, vr. 113^b (İbn Âbidîn *el-Ükûdû'd-dürrüyye fi tenkihi'l-Fetâva'l-Hâmidüyye* [Kahire 1310/1893, II, 365-366] içinde nakletmiştir); Ebû Saîd el-Hâdimî, *Berikâtü'l-Mahmûdiyye fi şerhi'l-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, İstanbul 1302, I, 134, 166; II, 523-525, 627-628; a.mlf., *Risâletân 'alâ hazriyyeti'd-duhân* (*Mecmû'atü'r-resâ'il* içinde), İstanbul 1302, s. 233-235; Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, *Hâşîye 'ale'd-Dürrü'l-muhtâr*, Beyrut 1395/1975, IV, 226-227; Ceber-tî, *'Acâ'ibü'l-kâşâr*, I, 51, 228, 477-478; III, 91, 189; Mustafa es-Süyûtî, *Metâlibü'ülî'n-nühâ fi şerhi Gâyeti'l-müntehâ* (nşr. M. Zühre Şâvîş), [baskı yeri yok] 1415/1994, II, 193; VI, 217-219; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* (Kahire), VI, 459-461; Muhammed Tâlib İbnü'l-Hâc, *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Mürşidi'l-mu'în*, Kahire, ts. (Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî), II, 140-145; Muhammed İliş, *Fethu'l-'aliyyi'l-Mâlik*, Kahire 1378/1958, I, 118-125, 173, 179, 189-191; II, 181; Leknevî, *Ter-viûhu'l-cenân bi-teşrihi hükmi şürbi'd-duhân* (*Mecmû'atü' resâ'ili'l-Leknevî* içinde, nşr. Naîm Eşref Nûr Ahmed), Meşhed 1382 hş.; a.mlf., *Zec-rü erbâbi'r-reyyân 'an şürbi'd-duhân* (a.e. içinde), II, 253-310; a.mlf., *el-Âşârü'l-merfû'a fi'l-aḥbâri'l-mevzû'a* (nşr. Ebû Hâcer M. Saîd b. Bes-yûnî Zağlûl), Beyrut 1405/1984, s. 15-16; Selâvî, *el-İstikşâ*, V, 126-129; IX, 106, 192-199; Ahlwardt, *Verzeichnıs*, V, 51-54; Muhammed et-Tarâbîşî, *Tebşiratü'l-ihvân fi beyânı aḡrârî't-tebegi'l-meş-hûr bi'd-duhân*, Kahire 1328/1910; Abdullah b. Abdullah [Mahmûd Hattâb es-Sübkî] el-Ezherî el-Mâlikî, *es-Semmü'l-kâtil fi em'â'i'l-fâsıki'l-muḍli-li'l-câhil* (nşr. M. Halil Hamzâvî), Dimaşk 1341/1923; M. Ali b. Hüseyin, *Tezhîbü'l-Furûk ve'l-ka-vâ'idü's-seniyye fi'l-esrârî'l-fıkhiyye* (Karâfi, *el-Furûk* içinde), Kahire 1347, I, 148, 216-221; Ale-vî b. Ahmed es-Sekkâf, *Ḳam'ü's-şehve 'an tenâ-vüli't-tünbâk ve'l-kefte ve'l-kât ve'l-kahe* (*Mec-mû'atü seb'ati kütübün müfide* içinde), Kahire 1358/1940, s. 135-139; M. Reşid Rızâ, *Fetâvâ* (nşr. Salâhaddin el-Müneccid – Yûsuf K. Hürî), Beyrut 1390-92/1970-72, VI, 2699 (indeks); Muham-med Haccî, *el-Hareketü'l-fıkriyye bi'l-Mağrib fi 'ahdi's-Sa'diyyin*, Rabat 1396/1976, I, 246-266; Ahmed eş-Şerebâsî, *Yes'elâneke fi'd-din ve'l-ha-yât*, Beyrut 1980, I, 464; II, 95-98, 258-259; V, 52-53, 278-280; VI, 101; Mahmûd Şeltû, *el-Fetâ-vâ*, Beyrut 1403/1983, s. 383-385; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *İ'lânü'l-hücce ve ikâmetü'l-burhân 'alâ men'i mâ 'amme ve feşâ min isti'-mâli 'uşbeti'd-duhân*, Dimaşk 1411/1990; Vez-zânî, *en-Nevâzilü'l-cedidetü'l-kübrâ fîmâ li-ehli Fâs ve gayrihim mine'l-bed'ü ve'l-kurâ* (nşr. Ömer b. Abbâd), Rabat 1419/1998, I, 100, 104-105; Hasan el-Yübî, *el-Fetâva'l-fıkhiyye fi ehem-mi'l-każâyâ min 'ahdi's-Sa'diyyin ilâ mâ kab-*

le'l-himâye, Muhammediye 1419/1998, s. 325-358; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, *et-Ta'likâtü'l-hisân* (Mer'î b. Yûsuf, *Taḥkiku'l-burhân fi şer'ni'd-duhân ellezi yeşrabühü'n-nâ-sü'l-ân* içinde), Beyrut 1421/2000, s. 93-108; Abdullah b. Muhammed el-Habeşî, *Mu'cemü'l-mevzû'ati'l-matruka fi'te'li'li'l-İslâmî ve beyâni mâ üllife fihâ*, Ebûzâbî 1420/2000, I, 513-515; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)* (doktora tezi, 2005). MÜ Türkiyat Araştır-maları Enstitüsü; N. Krstić, "Mustafa İbn Mu-hammad al-Aghisari (Pruşeanin): Rasprava o kafi, duvanu i piæima", *POF*, XX-XXI (1970-71), s. 71-107; Fikret Karaman, "İslâm Dini Açısın-dan Tütün ve Sigara Üzerine Bir İnceleme", *Di-yanet İlmî Dergi*, XXXV/3, Ankara 1999, s. 117-128; F. Klein-Franke, "No Smoking in Paradise, The Habit of Tobacco Smoking Judged by Mus-lim Law" (ekinde Abdünnâfi el-Medenî'nin *Risâ-letü Taḥlîşî'l-insân min zulûmâtü'd-duhân* ve Kerîmüddin el-Ezherî'nin *Risâle fi hükmi şür-bi'd-duhân* adlı risâleleri bulunmaktadır), *Le Mu-séon*, CVI/1-2, Louvain 1993, s. 155-192; "Eşri-be", *Mu.Fî*, XII, 65-70; "Tebğ", *Mu.F.*, X, 101-113; R. Matthee, "Tutun", *EP* (İng.), X, 753-756.

ŞÜKRÜ ÖZEN

TÜYATOK

(bk. TÜRKİYE YAZMALARİ
TOPLU KATALOĞU).

TÜZÜK-İ CİHÂNGİRİ

(نوزك جهانگیری)

Bâbürlü Hükümdarı Cihangir'in
(ö. 1037/1627)
kendi hayatını anlattığı eseri.

Tüzük-i Cihângirî'nin (*Tezkire-i Cihân-girî*, *Tüzükât*, *Vâkı'ât-ı Cihângirî*, *Cihângir-nâme*) Cihangir'in hükümdarlığının (1605-1627), on yedinci yılına kadar olan kısmı bizzat Cihangir, on yedinci yılından on do-kuzuncu yılına kadar olan kısmı kendi de-netimi altında Mu'temed Han, Cihangir'in ölümüne kadar meydana gelen olayları içe-ren *Tetimme-i Vâkı'ât-ı Cihângirî* (*Zâ-mîme-i Cihângirî*) adlı zeyli ve dibâcesi Mir-za Muhammed Hâdî Han tarafından ya-zılmıştır. Eser, İran güneş takvimine göre ilkbaharın başlangıcı sayılan Nevruz (21 Mart) esas alınarak düzenlenmiş ve Ci-hangir'in tahta çıkışından ölümüne kadar vuku bulan hadiseler açık bir Farsça ile ay-rıntılı biçimde ele alınmıştır. Dibâcede Ci-hangir'in doğum tarihi ve yeri, tahta çıku-şu, unvan ve lakapları, Agra şehrinin özel-likleri ve buranın başşehir seçilmesi, Ci-hangir'in tahta çıktıktan hemen sonra ül-keyi mâmur kılmak için yayımladığı meş-hur on iki emir (ferman), Cihangir'in hanım-

ları ve çocukları, vezirler ve eyaletlerin ida-resine tayin edilen görevliler, bastırılan sik-keler, Ebû'l-Fazl el-Allâmî'nin öldürülmesi, Cihangir'in Hindu âlimlerle sohbetleri, Ek-ber Şah'ın portresi, fetihleri, Kâbil ve Kan-dehar'ın zekâtın muaf tutulması anlatıl-mıştır. Ardından eser transit gümrük ver-gilerinin kaldırılması, Şehzade Hüsrev'in isyanı ve yakalanması gibi birinci yıla ait olaylarla başlamakta, her yılın olayları kro-nolojik sırayla kaydedilmekte ve Cihangir'in ölümü, Şehzade Hüsrev'in oğlu Dâver-bahş'ın tahta geçirilmesi, nihayet Şah Ci-han'ın mücadeleyi kazanarak tahtı ele ge-çirmesi gibi yirmi ikinci yıla ait olaylarla sona ermektedir.

Tüzük-i Cihângirî yabancı ülkelerde olan ilişkiler, karşılıklı gönderilen elçilik heyetleri, yabancı hükümdarlardan gelen mektuplar, devlet kurumları, hükümdarın seyahatleri, gelenek-görenekler, yoksul ve düşkünlere yapılan yardımlar, âlim, şair ve sanatçılarla olan münasebetler, bayın-dırlık işleri, av partileri ve eğlence meclis-leri gibi pek çok konuda ayrıntılı bilgi içe-rdiğinden Cihangir dönemi olaylarının ya-nı sıra devrin sosyal, ekonomik, kültürel ve bilimsel hayatına da ışık tutan önemli bir kaynaktır. Bu özelliklerinden dolayı eser Bâbürlüler tarihiyle ilgilenen Avrupalı, Hin-distanlı, Pakistanlı vb. gibi araştırmacılar-ın başlıca kaynaklarından biri olmuştur. *Tüzük-i Cihângirî*, Muhammed Hâdî'nin zeyliyle birlikte Seyyid Ahmed Han tara-fından 1863'te Gâzîpûr, 1864'te Aligarh 1914'te Leknev'de basılmış, daha sonra *Cihângir-nâme* adıyla Muhammed Hâşim tarafından tekrar yayımlanmıştır (Tahran 1359 hş./1980). Eseri Sultan III. Mustafa'nın emriyle Abdürrezzâk Nevres Türkçe'ye çevirmiş (İÜ Ktp., TY, nr. 2544), Major D. Price (1829) ve Alexander Rogers (*Tü-zuk-i Jahângirî or Memoirs of Jahângir*, I-II, 1909-1914, New Delhi 1978) İngilizce'ye, Ahmed Ali Râmpûrî (1874) ve İcâzülhak Kuddûsî (1970) Urduca'ya tercüme etmiş-tir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cihangir, *Cihângir-nâme: Tüzük-i Cihângirî* (nşr. Muhammed Hâşim), Tahran 1359 hş.; Yu-suf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987, II, 165-192, 561; Ahmed Gülçin-i Meânî, "Nazârî be-Kitâb-i Tüzük-i Cihângirî: Nüşâ-i Haḡḡî-yi Kitâbhâne-i Âsitân-ı Kud's-i Razavî", *Hüner u Merdüm*, sy. 140-141, Tahran 1353 hş./1974, s. 74-84; Gülseren Halıcı, "Ana Hatlarıyla Tüzük-e Cihangirî", *DTCFD*, XXXIV/1-2 (1990), s. 117-129; W. M. Thackston, "Tüzük", *EI* (İng.), X, 760; M. Siddik İslâmiyân, "Tüzük", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, 1383/2004, VIII, 484-485.

S. HALUK KORTELE